

***КОНЦЕПТОСФЕРА
ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ***

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ EPIDEMIC В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. У зв'язку із викликами, що постали перед людством через COVID-19, у всіх галузях науки значного поширення набули дослідження, пов'язані із хворобами та здоров'ям населення. Безсумнівно, у першу чергу увага зосереджена на медичних та біологічних дослідженнях, а також – на простеженні впливу пандемії на економіку, безпеку та освіту. Утім, епідемії та пандемії як глобальні проблеми неможливо у повній мірі усвідомити (а, отже, і вирішити) без відповідних розвідок у царині філології – зокрема, тих, що досліджують історію формування концептів EPIDEMIC, PANDEMIC, CORONAVIRUS тощо.

Історичні трансформації і відповідна еволюція концептів у різні віхи розвитку суспільства та науково-технічного прогресу дозволяють не тільки осмислити роль і функції тих або інших концептів в історичному розвитку людства, але і з'ясувати їхній вплив на свідомість, культуру та навіть на загальну картину світу. Наріжним каменем цього дослідження є концепт EPIDEMIC, актуалізований у зв'язку з глобальними світовими викликами. Утім, незважаючи на очевидну актуальність та безпосередній вплив на формування світового порядку денного, у вітчизняному науковому дискурсі поки що бракує вичерпних досліджень, що були б присвячені концептам EPIDEMIC, PANDEMIC, VIRUS та їхньому походженню і трансформаціям.

Аналіз останніх публікацій показав, що тема привертає увагу мовознавців у зв'язку із COVID-19. Так, у 2020 році виникає чимало публікацій, пов'язаних із концептом CORONAVIRUS, його вербалізацією та проявами у медійному дискурсі, лексичними інноваціями, створеними у зв'язку із пандемією коронавірусу тощо (зокрема, роботи україномовних і російськомовних дослідників – Н. Долусової, С. Жаботинської, В. Катерміної, К. Красницької, Н. Степанюк, К. Яченко; зарубіжних – Z. Hu, S. Karami, Q. Li, Ö. Mahmut, Z. Yang, A. Zhang тощо). В англomовному науковому дискурсі наявні розвідки, присвячені концепту VIRUS, PANDEMIC, їх застосуванню та змінам у ході історії, а також особливостям функціонування (наукові роботи R. Cardilli, V. T. Covello, J. Clemens, M.E. Hanson, V. Langholf, A. Mitropoulos etc.). Утім, малодослідженими або взагалі не дослідженими залишаються питання еволюції концептів категорії медично-епідеміологічного дискурсу, що на нашу думку, потребує висвітлення.

Метою статті є спроба дослідити еволюцію змісту та сприйняття концепту EPIDEMIC у контексті міжгалузевих розвідок (включаючи філологію, біологію, право, медицину, історію, філософію, мистецтво та психологію тощо), а також представити хронологічну систему історичних трансформацій концепту.

Реалізація визначеної мети цієї статті передбачає виконання таких **завдань**: 1. Розглянути основні історичні підходи до розуміння та сприйняття концепту EPIDEMIC. 2. Проаналізувати сучасне значення концепту EPIDEMIC.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Концепт EPIDEMIC є складовою медично-епідеміологічного дискурсу. Він представлений у більшості культур і мов світу через приналежність до професійного лексикону медиків і біологів, утім, не обмежується лише цією сферою застосування. На сьогодні помітно, що концепти EPIDEMIC, PANDEMIC, VIRUS etc. набувають значного поширення в історичному, медійному, художньому дискурсах; навіть у побутовій сфері. Частота їх вживання та транслювання у різних сферах людського буття можна пояснити глобалізацією сучасного світу, екологічними проблемами, які стають причинами поширення захворювань, економічним розвитком і його впливом на модернізацію медицини, доступністю інформації щодо здоров'я та хвороб населення, а також – популярністю соціальних мереж і блогів, в яких експерти (медики, біологи, науковці) можуть поширювати знання про ті або інші аспекти фізичного та ментального здоров'я людей.

Важко заперечити, що погляди людей на епідемії трансформувалися упродовж історії і прямо корелювали із науково-технічним прогресом, досягненнями у сфері інноваційної медицини, а також – з цивілізаційним розвитком суспільства загалом.

Згідно з дослідженням П. М. Мартін та Е. Мартін-Гранел, «...термін епідемія (від грецького ері [on] плюс demos [люди]), вперше використаний Гомером, набув свого медичного значення, коли Гіппократ використав його як заголовок для одного зі своїх відомих трактатів» [8]. У період до Гіппократа це слово використовувалося радше у політичному та філософському контексті, аніж медичному. Дослідник А. Віллас Боас зазначив, що цей концепт зазнав семантичної еволюції. Початкове його осмислення стосувалося народу та використовувалося письменниками й ораторами на позначення «...чогоось, що трапляється у народі» («...as something that happens “in the people” [epi demos]») [10]. Автор стверджує, що у такому значенні слово проіснувало століття і його використовували Платон, Теетет, Симпозіум, Парменід, Арістотель, Ксенофонт, Фукідід, Арістофан, Софокл. Із контексту запропонованих науковцями цитат давньогрецьких текстів розуміємо, що концепт EPIDEMIC стосувався тем внутрішньої та зовнішньої політики, репутації відомих осіб «у народі» і навіть громадянської війни як такої, що відбувається «серед народу» [10; 8].

Як було вже згадано раніше, медичного значення концепт EPIDEMIC набув уже після того, як він був використаний античним лікарем Гіппократом. У першій книзі «Епідемії» він дає характеристику кожному сезону, а потім – наводить опис характерних для кожної пори року хвороб і їх симптомів. Значну увагу медик приділяє конкретним випадкам і пацієнтам, описує їх зараження, симптоми та наслідки від хвороб [6]. Примітно, що серед дослідників (зокрема, позиції 8, 10 в списку літератури) ще і досі не вирішене питання походження та передумов цієї смислової трансформації слова. Без відповіді залишається і питання про те, чому Гіппократ використав у назві свого трактату слово «епідемії». Так, згідно з історичними дослідженнями [8] на той час були поширеними терміни, що відповідали хворобам, проблемам здоров'я і руйнації тіла, утім, слово «епідемія» для їх позначення не використовувалися.

Подальші смислові навантаження, яких набув концепт, додали йому більш конкретного та вузького значення, а також були прямо пов'язані з історичним контекстом та масовими зараженнями. Першим достовірно історично відомим випадком епідемії була чума в Афінах, яку описав у своїй роботі Фулідід. У своїй «Історії Пелопоннеської війни» він присвятив 25 глав цій епідемії, детально описуючи симптоматику чуми, її розповсюдження та причини виникнення, а також соціальні та економічні наслідки. Утім, саме поняття «епідемія» у своїй роботі Фулідід не використовував [4]. Цей період можна вважати початком формування у суспільній свідомості концепту EPIDEMIC як пов'язаного із масовим і швидким поширенням хвороби серед населення. Як бачимо, цей етимологічний шар уже охоплює медичне значення *epidemos* і входить у змістовний мінімум концепту EPIDEMIC.

Перша зареєстрована пандемія (світова епідемія) – Юстиніанова чума закріпила у колективному несвідомому небезпеку та смертоносність цього явища, остаточно змістила сприйняття концепту EPIDEMIC у негативний полюс. Більше того, у цей період він набуває асоціацій із невідоротністю, фатальністю та повною руйнацією. Так, письменник Прокопій Кесарійський, ставши свідком чуми писав: «Від чуми не було спасіння людини, де б вона не жила <...> багато будинків спорожніли <...> мало кого було можна зустріти за роботою» [2; с. 106].

Наступний етап в еволюції цього концепту відбувся у добу високого та пізнього Середньовіччя та має зв'язок із християнством і епідемією чуми. Хвороби, як й епідемії, у цю епоху найчастіше трактувалися як покарання за гріхи та зображалися метафорично. Одним із яскравих прикладів напівметафоричного сприйняття концепту EPIDEMIC є трактат XIV століття «Свята медицина» (*Le Livre de Seyntz Medicines (The Book of Holy Medicine)*), написана Генрі Ланкастерським. У цій роботі «...містяться найбільш широко відоме використання медичних метафор та образів для опису релігійного досвіду» («it contains the most extensive known use of medical metaphors and imagery to describe religious experience») [11]. Цей твір, написаний у розпал епідемії Чорної смерті, хоч і є автобіографічним і присвячений визнанню гріхів автора, направлений на найширшу аудиторію та покликаний покаятися усіх читачів та звернутися для захисту від чуми найперше до «лікарів душі», а вже потім – до «лікарів тіла»: «Most sweet Lord, have mercy on me and give me grace that I might with my tongue heal the foul wound of my mouth, and with my tongue clean it of the filth that is there, that is, by confessing the filthy sins of my mouth and all the others, by true confession, with heartfelt sorrow» [13].

Поруч із цим, у період Ранняго Відродження розпочинаються і перші спроби раціоналізувати містично-релігійну образну та значущу складову концепту EPIDEMIC. До прикладу, письменник Дж. Боккаччо зі скептицизмом і певним гумором пояснює смертоносність епідемії не її надприродним походженням, а звичайним нерозумінням лікарів і шарлатанів сутності проблеми: «Ніякі поради доктора не помагали од сього помору, ніякі ліки не ставали в пригоді: чи то вже така була натура хвороби, чи неuki-гоїтели (а тоді, крім учених медиків, порозводилось було багато лікарів та лікарок, що зроду й не нюхали медицини), не мігши знати, в чім сила недуги, не вміли прибрати на неї способу» [1; с.4]. Тоді ж активізуються

дослідницькі прагнення лікарів й учених, направлені на захист здоров'я та певну раціоналізацію людських уявлень про епідемії. Так, в епоху чуми з'являється 281 «чумний трактат», кожен із яких присвячений спробам зрозуміти причини епідемії та рекомендаціям щодо ефективного лікування тощо [12].

Чергові етапи еволюції терміну описані у дослідженні П. М. Мартіна та Е. Мартін-Гранел: «Термін «*uridime*» в середньовічній французькій мові бере свій початок з цих латинських слів, і далі він став «*erudime*» в 14 столітті, «*eridimie*» в 17 столітті, а потім «*epidémie*» в 18 столітті. Лише через 22 століття після Гіппократа, у другій половині XIX століття, терміни «*épidémiologie*» (1855), «*épidémiologique*» (1878) та «*épidémiologiste*» (1896) з'явилися у французькій мові» [8]. Автори стверджують, що в англійській мові схожі трансформації відбувалися майже одночасно зі змінами у французькій. Додамо, що друга половина XIX століття – визначний етап не тільки для епідеміології як медичної галузі, але і для розуміння терміну «епідемія» та концепту EPIDEMIC загалом. Він пов'язаний із постатями Л. Пастера, Р. Коха, А. Левенгука, Дж. Сноу та їхніми відкриттями, які остаточно обґрунтували раціональний підхід до розуміння концепту EPIDEMIC, затвердили його функціонування у медичному дискурсі та додали нових смислових відтінків до значення.

Словник-тезаурус 21 століття пропонує такі синоніми для лексеми «epidemic»: «widespread catching, communicable, contagious, endemic, general, infectious, pandemic, prevailing, prevalent, rampant, rife, sweeping, wide-ranging; widespread disease contagion, endemic, growth, outbreak, pest, pestilence, plague, rash, scourge, spread, upsurge, wave, what's going around» [9]. В Encyclopaedia Britannica знаходимо сучасну дефініцію лексеми: «Epidemic, an occurrence of disease that is temporarily of high prevalence. <...> The rise and decline in epidemic prevalence of an infectious disease is a probability phenomenon dependent upon transfer of an effective dose of the infectious agent from an infected individual to a susceptible one» [3]. Звернення до лексикографічних фактів надає нам можливість дослідити як основну, так і внутрішню форми концепту. Адже у цих синонімах ми простежуємо як і загальне, відкладене у колективній свідомості сприйняття концепту EPIDEMIC, так і те, що не доступне більшості людям, а відкрите для розуміння лише фахівцям у певних сферах (медикам, біологам, історикам і лінгвістам).

Таким чином, отримані факти підтверджують припущення авторки про те, що концепт EPIDEMIC пройшов крізь численні історичні трансформації. Розвиток лексичного значення слова «епідемія», яке номінує досліджуваний нами концепт, проходило шляхом диференціації й ускладнення змісту за рахунок нашарування додаткових смислів і відтінків значень. Останні, у свою чергу, пов'язані з релігією, науково-технічним прогресом, розвитком медицини та впливом спалахів масштабних світових епідемій на колективну свідомість населення світу.

Що стосується сучасної англійської мови, на сьогоднішній день концепт EPIDEMIC має переважно значення великого спалаху певної хвороби, використовується здебільшого у медичному дискурсі та найчастіше асоціюється у людей саме зі сферою здоров'я.

Було з'ясовано, що первинне значення слова «epidemic» відрізнялося від того, яке існує сьогодні. Вперше використане Гомером, а потім – іншими давньогрецькими письменниками і філософами, це слово означало щось, поширене у народі або в межах певної країни. Гіппократ став першим, хто використав слово «епідемія» у медичному контексті. Деякі смислові навантаження та відтінки додавалися, інші зникали, але у зв'язку з постійним активним прогресом людства в семантиці стало переважати розуміння епідемії як хвороби, що швидко та активно розповсюджується, зумовленої епідемічним штамом. Саме через розвиток біологічних досліджень, наукових відкриттів і покращення стану медицини концепт EPIDEMIC втратив або мінімізував свою релігійно-містичну складову. У сучасному світі багатшарова структура концепту EPIDEMIC включає в себе не лише базові параметри (поширеність, масовість), але й образні та асоціативні, що пояснюється відбитком історичного розвитку людства на колективній свідомості.

На нашу думку, проведене дослідження має практичну цінність та є перспективним щодо подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боккаччо Дж. Декамерон. / Пер. з італ. М. Лукаша. Х.: Фоліо, 2004. 672 с.
2. Даниэл М. Тайные тропы носителей смерти / Пер. с чеш. Е. А. Егорова; Под ред. Б. Л. Черкаского. М. : Прогресс, 1990. 416 с.
3. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020). Epidemic. Encyclopedia Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/science/epidemic>
4. Cohn, Samuel Kline. 2018. *Epidemics: hate and compassion from the plague of Athens to AIDS*. Retrieved from: <https://bit.ly/3edVf3G>
5. Grigsby, Bryon Lee. *Pestilence in Medieval and Early Modern English Literature*. New York: Routledge, 2004. 197 p.
6. Hippocrates. Of the Epidemics. Translated by Francis Adams. HTML anthology. Retrieved from: <http://classics.mit.edu/Hippocrates/epidemics.html>
7. List of etymologies of words in 90+ languages. Retrieved from: <http://www.ezglot.com/etymologies.php>
8. Martin, Paul & Martin-Grel, Estelle. (2006). 2,500-Year Evolution of the Term Epidemic. *Emerging infectious diseases*. 12. 976-80. 10.3201/eid1206.051263.
9. Roget's 21st Century Thesaurus, 3rd edition. A Delta Book. 2005. 977 p.
10. Villas Boas, A. Spirituality and Health in Pandemic Times: Lessons from the Ancient Wisdom. *Religions*. 2020. Vol. 11, 583. <https://doi.org/10.3390/rel11110583>
11. Virtual Mentor. 2006. 8(4). 256-260. [https://doi: 10.1001/virtualmentor.2006.8.4.mhst1-0604](https://doi.org/10.1001/virtualmentor.2006.8.4.mhst1-0604)
12. Winslow, C., & Duran-Reynals, M. (1948). Jacme D'Agramont and the first of the plague tractates. *Bulletin of the History of Medicine*, 22(6), 747–765. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/44442234>
13. Yoshikawa N. K. (2009). Holy medicine and diseases of the soul: Henry of Lancaster and Le livre de seyntz medicines. *Medical history*, 53(3), 397–414. <https://doi.org/10.1017/s0025727300003999>